EXPUNERI DOCTRINARE ŞI JURISPRUDENȚIALE PE MARGINEA CONFLICTELOR DE CALIFICĂRI CU PRIVIRE LA REGIMUL MATRIMONIAL ŞI REGIMUL SUCCESORAL

Igor ŞEREMET*

ДОКТРИАЛЬНЫЕ И ЮРИСПРУДЕНЦИАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ КВАЛИФИКАЦИИ КОНФЛИКТОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ИМУЩЕСТВЕННЫХ И НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СУПРУГАМИ, А ТАКЖЕ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

*В молдавской системе международного частного права разрешение конфликтов, связанных с квалификацией ситуаций, которые могут быть отнесены к имущественным и неимущественным отношениям между супругами или наследственным правоотношениями, производится по принципу **lex fori**, предусмотренным в ст. 1577 ч. (1) Гражданского Кодекса РМ, применение которого основывается на ст. 461 ч. (1) б. g) и h) Гражданского процессуального кодекса РМ.*

Национальное законодательство не предусматривает эксклюзивное подчинение закона применимого к имущественным и неимущественным отношениям между супругами, а также наследственным правоотношениям, или наоборот, которые во многом зависят от:

- последовательности формирования имущественных и неимущественных отношений между супругами;

- разрешений конфликтов, связанных с имущественными и неимущественными отношениями между супругами, или наследственными правоотношениями, т. е таких положений, которые определяют применение соответствующего права;

- содержание и привязка коллизионной нормы, институты которой формируют предмет первичной квалификации как общей проблемы международного частного права.

SCIENTIFIC AND JURISPRUDENCE APPROACHES ABOUT QUALIFICATION OF THE CONFLICTS REGARDING MATRIMONIAL AND INHERITANCE REGIMES

*In the Moldovan system of private international law the resolution of conflicts related to the qualification of situations that may be attributed to the matrimonial regime or to inheritance regime between the spouses should be in accordance with the **lex fori** principle, referred to Art. 1577 part (1) of the Civil Code of the RM, the use of which is based on Art. 461 part (1) b. g) and h) of the Civil Procedure Code of the RM.*

National legislation has no provisions that would emphasize the subordination of certain exclusive matrimonial law to the inheritance law, or vice versa, which largely depend on:

a) The order of establishment of patrimonial regimes of the spouses;

b) Solving of the qualification conflicts regarding the status of the goods from joint property of spouses or which forms the inheritance, considered to be the fact that determines the application of adequate system of law;

c) The content and the connection of the conflicting rule which notions form the subject of primary qualification as general problem of private international law.

Analiza separată a conflictului de calificări cu privire la situația de fapt ce poate fi subsumată fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral se impune, având în vedere caracterul preponderent oneros al regimului matrimonial [1, p.95].

Conceptului „regim matrimonial” sau „regim succesoral” este diferit de la un sistem de drept la altul, întrucât distincția netă între acestea nu este întotdeauna evidentă. Întrucât rațiunea unei astfel de analize este practică, eventualul conflict de calificări cu privire la regimul matrimonial şi/sau regimul succesoral se soluționează de instanța moldovenească în conformitate cu pricipiul calificării *lex fori*.

La determinarea legii aplicabile raporturilor de drept civil cu element de extraneitate, se va ține cont de calificarea conceptelor juridice efectuată conform dreptului Republicii Moldova, dacă legea şi tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte nu prevăd altfel [24, art. 1577 alin. (1) al Codului civil].

* ***Igor ŞEREMET*** – magistru în drept, doctorand, USM.

Aspectele ce pot fi subsumate fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral sunt analizate în cadrul conflictului de calificări cu privire la instituția juridică a patrimoniului.

Potrivit unei viziuni doctrinare, patrimoniul, în sensul obiectivului cercetat, este însuşi dreptul subiectiv privit din punct de vedere al valorii economice a puterilor, aptitudinilor şi facultăților pe care le cuprinde, precum şi a raporturilor care se nasc din exercițiul acestor puteri, facultăți şi aptitudini [5, p.753].

Astfel, pot fi identificate conflicte de calificări cu privire la administrarea patrimoniului, conflicte de calificări cu privire la devoluțiunea legală a patrimoniului, conflicte de calificări cu privire la lichidarea patrimoniului, conflicte de calificări cu privire la constituirea patrimoniului.

Speța clasică în materia conflictului de calificări cu privire la devoluțiunea legală a patrimoniului a fost soluționată de Curtea de Apel din Alger la 24 decembrie 1889 [1, p. 44-52].

Sistemul de drept maltez reglementa în favoarea soțului supraviețuitor dreptul de uzufruct asupra unei pătrimi din bunurile soțului precedat, dacă sunt îndeplinite cumulativ două condiții: soții nu au încheiat nici o convenție matrimonială, nu au rezultat copii din acea căsătorie. În speță, doi cetățeni maltezi s-au căsătorit în Malta în conformitate cu dispozițiile legale malteze. La moartea unuia dintre soți, soțul supraviețuitor a solicitat instanței de judecată partajarea bunurilor imobile situate în Franța şi dobândite în timpul căsătoriei. Prealabil soluționării conflictului de legi în prezență, legea franceză sau legea malteză, se impunea soluționării conflictului de calificări.

Respectiv, față de instanța de judecată a apărut întrebarea dacă dreptul de uzufruct asupra unei pătrimi din bunurile soțului precedat este o instituție ce aparține regimului matrimonial sau regimului succesoral?

Calificarea respectivului drept de uzufruct ca fiind o problemă de regim matrimonial determină aplicarea legii malteze, cu fireasca consecință a recunoaşterii dreptului de uzufruct în favoarea soțului supraviețuitor. Calificarea dreptului de uzufruct ca fiind o problemă de regim succesoral determina aplicarea legii franceze, ce nu reglementa o astfel de instituție juridică.

Conform teoriei şi practicii franceze, încă de la Charles Dumoulin, susținătorul teoriei franceze a statutelor din secolele XVI – XVIII, regimul matrimonial este guvernat de convenția expresă ori în lipsă de convenție expresă, de legea unde soții intenționau săşi fixeze domiciliul matrimonial după căsătorie. Dacă soții, după căsătorie s-ar stabili imediat în teritoriul francez, atunci regimul lor matrimonial era cârmuit de legea malteză [10, p.181].

Charles Dumoulin a fost primul care a ridicat problema calificării operațiunilor juridice, considerând că regimul matrimonial aparține categoriei contractelor, pentru a da posibilitate părților să aleagă singure legea competentă aplicabilă ca şi în cazul oricărui contract, astfel plasând regimul matrimonial al soților Ganay în categoria convențiilor tacite sau prezumate.

Totuşi, conflictul de calificări a fost soluționat de instanța de judecată franceză în sensul subsumării dreptului de uzufruct categoriei regimului matrimonial.

Judecătorul îşi dădea seama că după calificarea franceză conform *lex fori* soția supraviețuitoare nu avea nici un drept la succesiunea soțului.

Însă apreciind soluțiile posibile potrivit calificărilor conform *lex fori* sau *lex causae*, instanța a decis, ultima făcând accentul pe prezența în cadrul relaților date a elementelor de extraneitate; încheierea căsătoriei în Malta între doi cetățeni maltezi.

Regimul bunurilor în cadrul casatoriei era supus legii malteze pentru că, după căsătorie, soții au rămas un timp apreciabil în Malta şi abia mai târziu s-au stabilit în Algeria, teritoriu francez. Din punct de vedere francez soții aveau regimul matrimonial al legii malteze.

Calificarea după *lex causae* îi permite autorității care judecă să se conducă de una din legile în conflict, una din legile care au legătură cu situația luată în considerare [10, p. 184].

Deci, calificarea după *lex causae* îi permite autorității să se oprească la soluția cea mai favorabilă în proces.

Respectiv, în viziunea doctrinarului Robitson, promotor al sistemului calificării *lex causae,* nu există decât două situații de calificare secundară, respectiv determinarea unei probleme ca fiind de fond sau de procedură şi determinarea unei probleme de drept ca aprițînând instituției capacității sau condițiilor de formă ale actului juridic. Sistematizarea concepției lui Robertson este realizată de Fr. Rigaux [17, p. 225].

Autorul englez confundă, în cadrul analizei obiectului calificării, sistemul calificării primare cu sistemul calificării secundare. Determinarea unei probleme ca aparținând regimului matrimonial sau succesoral este o problemă de calificare primară, determinarea tipului de regim matrimonial (convențional, legal sau mixt) este o problemă de calificare secundară.

Un alt exemplu de calificare şi consecințele ei o constituie testamentul olograf format de un olandez în Franța, soluționat de instațele franceze în secolul al XIX - lea [11, p. 284].

Un cetățean olandez a întocmit în Franța un testament olograf. Codul civil olandez din acel timp interzicea cetățenilor olandezi de a face asemenea testamente şi prevedea că această interdicție se aplică şi în cazul testamentelor olografe efectuate în străinătate.

În fața instanței franceze, sesizate pentru soluționarea cauzei, s-a pus problema calificării noțiunii de

„testament olograf”. Cele două sisteme de drept, aflate în conflict, interpretau în mod diferit această noțiune. Astfel, conform dreptului francez această noțiune era calificată ca o problemă de formă a actului juridic şi intra în conținutul normei conflictuale *locus legit actum*, care trimitea la legea franceză şi considera testamentul valabil. Dreptul olandez, dimpotrivă, califica testamentul olograf ca o problemă de capacitate a cetățeanului olandez şi, în consecință, conform normei conflictuale *lex patriae*, în conținutul căreia intra, testamentul olograf era supus dreptului olandez, care invalida testamentul.

Problema de drept internațional privat care trebuia soluționată în speță era următoarea: norma conflictuală *locus regit actum* comportă excepții în cazurile prevăzute de legea națională a actului juridic unilateral? Cu alte cuvinte, aplicabilitatea sistemului calificării *lex causae* nu este o consecință a soluționării conflictului de calificări, ci o excepție de la norma conflictuală *locus regit actum*. Nu suntem în prezența unui conflict de calificări, ci în prezența unui conflict de legi. Legea națională a cetățeanului olandez (ce invalidează testamentul în formă olografă) aplicabilă cu titlu de *lex causae*, nu acreditează ideea potrivit căreia s-ar opta, în direcția soluționării conflictului de calificări, întrucât ambele sisteme de drept califică testamentul olograf ca fiind o problemă de formă. Legea olandeză se aplică cu titlu de excepție de la norma conflictuală *locus regit actum*.

Problema falselor calificări este reluată de literatura belgiană de drept internațional privat din perspectiva analizei insuficienței practice a teoriei calificării [17, p. 46 - 47].

Respectiv, problema de drept internațional privat pe care a avut-o de soluționat Curtea de Apel din Aiy la 21 martie 1882, speța „Kassab”, nu este o problemă de calificare, ci de recunoaştere a drepturilor dobândite. Pretențiile văduvei Kassab cu privire la bunurile defunctului soț, în condițiile în care moştenitorii defunctului dintr-o căsătorie anterioară emiteau pretenții succesorale, nu au fost calificate ca fiind o problemă de drept matrimonial sau succesoral, întrucât instanța franceză nu a considerat că se pune problema calificării unor astfel de drepturi. Astfel, s-a considerat că, indiferent de calificarea pretențiilor văduvei, acestea constituie un drept pozitiv dobândit şi imuabil. În consecință, instanța franceză nu a calificat pretențiile văduvei din perspectiva regimului matrimonial sau succesoral, ci a ținut cont în soluționarea cauzei de teoria recunoaşterii drepturilor dobândite.

Un alt exemplu jurisiprudențial ce aduce în discuție o carență a formulării teoriei calificării în dreptul internațional privat şi, implicit, a importanței acesteia este relevat de speța „Lesieur” [17, p. 50 - 51].

Deci, instituțiile juridice necunoscute legii forului sunt tratate, în mod tradițional, ca fiind excepții de la sistemul calificării *lex fori.* În speța menționată, nu s-a pus problema calificării unei instituții necunoscute legii forului cu titlul de excepție de la pricipiul calificării *lex fori*. Instanța franceză nu a calificat o instituție juridică al cărui nume este necunoscut în dreptul francez, ci a exclus-o din raționamentul conflictual. Regimul legal al separației de bunuri reglementat de statul Virginia, sub incidența căruia se situau raporturile patrimoniale dintre soții Lesieur, prezenta drept argument faptul că soția supraviețuitoare avea dreptul, la moartea soțului, la 1/3 din bunurile acestuia, instituție necunoscută (douaire) de sistemul francez, în condițiile în care procesul de drept internațional privat fusese declanşat în fața instanței franceze (Douaire – biens reserves par un mari a sa femme en cas de veuvage) [22, p. 574].

Spețele respective, culese de doctrinarul Etienne Bartin argumentează concluziile acestuia la definirea calificării, ce „este chestiunea de a şti care este legea aplicabilă într-un litigiu dat, supus jurisdicțiilor unui anumit stat, naturii instituției care dă naştere acestui litigiu, locul pe care această instituție îl ocupă în clasificarea instituțiilor civile; specificul şi locul comform cărora judecătorul sesizat va aplica acestei instituții, în litigiu asupra căreia el trebuie să hotărască asupra conflictului de legi, altfel spus, să determine legea aplicabilă diferitor instituții de drept privat” [23].

Argumentul esențial în favoarea sistemului calificării *lex fori* constă în faptul că din moment ce normele conlictuale aparțin dreptului forului, este firesc ca noțiunile pe care le utilizează acestea să aibă accepțiuni predeterminate pentru a evita cumulul aplicării de norme materiale sau lipsa acestora.

În schimb, principala critică a sitemului calificării *lex causae* are drept obiect variabilitatea sensului noțiunilor utilizate de norma conflictuală. Această variabilitate constituie o sursă de incoerență în sitemul dreptului internațional privat atât timp, cât definirea abstractă a noțiunilor juridice este abandonată legilor desemnate de punctul de legătură al normei conflictuale. Această variabilitate se poate prezenta fie sub forma cumulului de norme materiale aplicabile, fie sub forma unei lipse de reglementare.

Ca exemplu, poate fi contractul de donație între soți spanioli, care are ca obiect bunuri imobile situate în Franța. Legea spaniolă, ca lege națională a soților, reglementează interdicția încheierii contractului de donație între soți ca aprținând statutului personal. Problema cumulului de reglementări aplicabile pe fondalul raportului juridic cu element de extraneitate poate fi sintetizată astfel: legea spaniolă este aplicabilă ca şi legea franceză, întrucât la aceasta din urmă face trimitere cu titlu de *lex rei sitae* norma conflictuală

franceză, contractul de donație între soți fiind încheiat în Franța. Ipoteza inversă, a lacunei de aplicabilitate a unui sistem de drept, are ca sursă faptul că regula de drept care reglementează posibilitatea încheierii contractului între soți nu poate fi calificată ca apațînând statutului personal sau real.

Remarcabil este faptul că calificarea conform *lex fori* este, la fel, criticată de mulți doctrinari, care şi-au expus opinia în vederea posibilității de a nu fi exclusă calificarea conform *lex causae*, atunci când ea duce la rezultate mulțumitoare din punct de vedere al echității [8, 108].

Totodată, regulile de drept internațional privat în anumite situații dau soluții contradictorii ori nu dau nici o soluție, fără ca sistemele de drept material să se armonizeze reciproc.

În aceste cazuri, unii autori au propus ca autoritatea judiciară să aibă libertatea de a da o soluție satisfăcătoare bazată pe echitate sau o soluție *ex aequo et bono*. Pentru doctrinarul Leo Raape, adaptarea nu este o problemă de drept internațional privat, deoarece dificultatea se iveşte după ce s-a descoperit legea materială competentă [16, p. 106].

Însă, după E. Vitta, adaptarea este un mod de a proceda conex cu aplicarea normei conflictuale, ca o consecință a aplicării normei conflictuale, numai această normă poate să ducă la o situație de felul acesta [21, p. 158].

Autorul E. Vitta, aduce următoarele exemple în acest sens: succesiunea este supusă legii naționale a defunctului în momentul morții; un străin, fiu adoptiv, nu poate moşteni de la părintele său adoptiv, pentru că legea națională a defunctului nu-i poate atribui un drept la succesiune. Pe de altă parte, fiul adoptat nu poate moşteni nici de la părinții lui naturali, pentru că legea lor națională nu îi acordă succesiunea, deoarece a fost adoptat. În acest caz, fiul nu primeşte succesiunea din nici o parte. Judecătorul poate fi autorizat să nu aplice una din legile materiale despre care am vorbit. Fiul adoptat va primi fie succesiunea părintelui adoptiv, fie succesiunea părinților naturali, după cum judecătorul crede că este mai convenabil. Soluția nu este una juridică: ea se bazează pe echitate sau pe cugetul şi chibzuința judecătorului, pe aprecierea lui discreționară.

În alte cazuri, M.V. Jakotă recomandă să se aplice parțial fiecare dintre cele două legi, care nu se armonizează. Astfel, soții sunt căsătoriți sub regimul comunității de bunuri. Ulterior, îşi schimbă cetățenia şi devin supuşii unui stat care recunoaşte ca regim legal separația de bunuri. S-ar putea ca soțul supraviețuitor să nu primească moştenirea, în ultimul caz, nici în baza reglementării bunurilor soților în timpul căsătoriei, nici în baza succesiunii [10].

În această situație, judecătorul ar aplica parțial fiecare din legile competente, luând din fiecare lege ceea ce e favorabil.

E de menționat faptul că în sistemele de drept internațional privat codificate adaptarea este mai greu primită sau aplicată de judecători.

La fel, ca urmare a calificării primare se determină legea aplicabilă: legea forului sau o lege străină. Fiind aplicabilă o lege străină, calificarea ce urmează a fi efectuată este cea secundară şi nu mai are importanță pentru desemnarea legii după dreptul internațional privat. Ca exemplu: văduva pretinde averea soțului defunct. Judecătorul califică pretenția drept problemă de succesiune. Pentru succesiunea mobiliară, se va aplica legea națională a soțului în momentul morții. În cazul în care legea (națională) a soțului defunct consideră pretenția soției ca aparținând raporturilor patrimoniale dintre soți, atunci judecătorul va recurge la normele din legea străină (calificare secundară) relative la raporturile patrimoniale dintre soți. Legea străină (recunoscută compertentă) este cea care va fi folosită la calificare.

Însă situațiile conflictuale sunt complexe şi trebuie de stabilit care este elementul preponderent, acel care ne indica calificarea pe care o adoptăm.

În cazul unei femei spaniole care dobândeşte un imobil în Franța. După legea spaniolă, nu poate primi prin succesiune imobilul. Instanța franceză a descoperit că în speță predomină elementul imobil; era vorba despre dobândirea unui imobil, trecerea proprietății unui imobil. A admis că situația conflictuală se referă la transmiterea proprietății unui imobil situat în Franța. Imobilul era elementul preponderent. Instanța a făcut calificarea după legea franceză; s-a aplicat legea franceză şi legea spaniolă nu a fost luată în considerare [10].

Respectiv, conform art. 9 alin. (8) al Codului civil spaniol, succesiunea este reglementată de legea cetățeniei defunctului, stabilită la momentul decesului, indiferent de natura patrimoniului şi statul unde se află [29].

Însă, dacă problema este interpretată ca transmitere a dretului de proprietate a bunului imobil, art. 10 alin. (1) al Codului civil spaniol menționează că, dreptul de posesiune, dreptul de proprietate şi alte drepturi asupra bunurilor imobile, sunt reglementate de legea statului unde sunt aflate.

Prin soluția dată la 24 decembrie 1889 de către Curtea de Apel din Alger, conflictul de calificări a fost rezolvat în sensul subsumării dreptului de uzufruct categoriei „regim matrimonial".

O soluție jurisprudențială contrară a fost adoptată de Curtea de Casație franceză la 4 aprilie 1881, în sensul subsumării instituției *„douaire"* categoriei *„regim succesoral"* [2, p. 65].

Conform art. 260 al noului proiect de Cod civil francez, prin instituția juridică *„douaire"* se înțelege situația când, prin convenție matrimonială se poate stipula ca soțul supraviețuitor să preia fără plată,

înainte de împărțeala succesorală, unul sau mai multe din bunurile comune, deținute în devălmășie sau în coproprietate.

În speță, instanța franceză a calificat instituția *„douaire”,* reglementată de legislația statului Virginia în materia regimului matrimonial, ca fiind o problemă de regim succesoral, cu firească consecință a nerecunoașterii drepturilor soțului asupra unor imobile din Franța. Norma conflictuală *lex rei sitae* în materia moștenirii imobiliare trimitea la legea franceză (legea locului situării imobilelor), ce nu reglementa un astfel de drept în favoarea soțului supraviețuitor.

După cum observăm, instituția *„douaire”* este o modalitate de scoatere prin convenție matrimonială în caz de deces al unuia dintre soți a bunurilor comune din masa succesorală.

Legislația Republicii Moldova prevede la fel o modalitate de excludere a unor bunuri din masa succesorală, însă ea se instrumentează prin dispoziție testamentară în beneficiul persoanelor care nu au calitatea de moştenitor, formând instituția legatului [24].

În acest sens, doctrinarii autohtoni menționează că legatul este o dispoziție testamentară cuprinsă în testament, prin care testatorul însărcinează unul sau mai mulți moştenitori să transmită uneia sau mai multor persoane avantaje patrimoniale. Persoana în favoarea căreei este făcut legatul se numeşte legatar şi nu are calitate de moştenitor.

Legatar poate fi orice persoană, precum şi cea concepută în timpul vieții testatorului, dacă s-a născut vie la data decesului succesorului. Moştenitorii legali şi testamentari, de asemenea pot primi legate, dacă testatorul a dispus ca un anumit bun să fie exclus din masa succesorală şi transmis acestora sub formă de legat, sau a obligat pe ceilalți moştenitori testamentari să execute un legat de altă natură în favoarea altui moştenitor.

Dacă moştenirea testamentară poate fi executată atât de către moştenitorii testamentari, cât şi de către un terț, executor testamentar, desemnat în ordinea prevăzută de lege, apoi legatul poate fi executat doar de către moştenitorii testamentari. Moştenitorii legali nu pot executa legate, deoarece ei primesc moştenirea fără anumite condiții. Dacă moştenitorul testamentar este concomitent şi moştenitor legal, el poate renunța la moştenirea testamentară şi să accepte numai moştenirea legal. În acest caz, el va fi eliberat de obligația de a executa legatul [6, p. 674].

Dacă legatul priveşte un bun imobil, atunci la fel ca şi instituția *„douaire”*, va fi guvernat în sensul art.1622 alin. (2) al Codului civil RM, conform căruia raporturile de succesiune cu privire la bunurile imobile sunt guvernate de legea statului pe al cărui teritoriu se află aceste bunuri, situația fiind calificată ca o problemă de drept succesoral [24].

Conflictul de calificări cu privire la regimul matrimonial şi regimul succesoral pare să constituie o excepție de la caracterul alternativ şi arbitrar al instituției conflictului de calificări în general.

Aceste din urmă particularități sunt relevate de E. Bartin şi A. Pillet [15, p. 104-105].

Astfel, divergența asupra regulii de drept constituie conflictul de calificări, iar E. Bartin analizează instituția conflictului de calificări din perspectiva următoarelor forme alternative [3, p. 67]: legea aplicabilă raportului de drept X depinde de natura juridică a acelui raport.

Dacă este un raport juridic ce aparține categoriei *„regim matrimonial”*, acest raport este reglementat de legea statului A. Dacă este un raport juridic ce aparține categoriei *„regim succesoral”*, se aplică legea statului B. În contextul conflictului de calificări cu privire la regimul matrimonial şi regimul succesoral, acestei instituții îi poate fi atribuit un caracter succesiv.

Lichidarea patrimoniului unei persoane căsătorite determină, în prezența unor elemente de extraneitate, aplicarea legii regimului matrimonial şi a legii regimului succesoral.

Raportul dintre legea aplicabilă regimului matrimonial şi legea aplicabilă regimului succesoral a fost relevată în literatura belgiană de drept internațional privat din pespectiva consacrării preeminenței unei legi față de cealaltă [17, p. 376 - 381].

Tendința jurisprudenței şi a doctrinei franceze este de a subordona legea regimului matrimonial legii succesorale.

Jurisprudența germană subordonează legea succesorală legii regimului matrimonial. Conform art. 15 alin. (1) al Legii cadru la Codul civil german, efectele relațiilor patrimoniale ale căsătoriei sunt supuse legii, ce este determinantă, la încheierea căsătoriei, în privința efectelor comune ale căsătoriei [31].

Printre efectele regimului patrimonial al soților este dobândirea de către soțul supraviețuitor a bunurilor acumulate în decursul căsătoriei ca proprietate comună cu defunctul.

Potrivit art. 13 alin. (1) al Legii cadru la Codul civil german, condițiile încheierii căsătoriei sunt supuse legii naționale în privința fiecărei persoane care se căsătorește.

În situația când sunt apreciate legile aplicabile condițiilor încheierii căsătoriei atunci poate fi stabilită cea care va fi aplicabilă efectelor comune ale căsătoriei, care în sensul art. 14 al Legii cadru la Codul civil german poate fi:

a. legea acelui stat, cetățeni ai căruia sunt ambii soți sau cetățeni ai căruia au fost ultima perioadă a căsătoriei, dacă unul dintre ei încă este cetățean al statului respectiv, însă dacă,

b. legea acelui stat, unde ambii soți îşi au reşedința obişnuită sau unde au avut locul său de reşedință obişnuită în decursul căsătoriei, dacă unul dintre ei încă îşi are reşedința obişnuită, ori suplimentar,

c. legea acelui stat, cu care ambii soți în alt fel au legături strânse.

Concomitent, în baza art. 15 alin. (2) al Legii cadru la Codul civil german, soții au posibilitate să aleagă reglementarea efectelor patrimoniale ale căsătoriei:

a. legea acelui stat, cetățean al căruia este unul dintre soți;

b. legea acelui stat, unde unul dintre ei îşi are reşedința obişnuită; sau

c. în privința bunurilor imobiliare – legea locului aflării acestora.

La rândul său, moştenirea drepturilor pentru cauză de moarte, conform art. 25 al Legii cadru la Codul civil german, este guvernată de legea acelui stat, cetățean al căruia este defunctul la momentul decesului, norma conflictuală fiind unică atât pentru bunurile mobile, cât şi pentru cele imobile.

Dificultățile practice ale aplicării succesive a legii regimului matrimonial şi a legii regimului succesoral ar putea surveni numai în ipoteza în care instituția juridică, expresie a aspectelor de fapt supuse operațiunii calificării, se află la granița dintre cele două categorii juridice.

Potrivit speței *Gourie,* doctrinarul francez Francois Rigaux, a concluzionat că, facultatea de alegere între beneficiul instituției *douaire* şi beneficiul legatului testamentar nu poate fi calificată ca aprținând în mod exclusiv fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral [17, p. 49].

Şi din contra, o instituție juridică al cărei caracter nu este mixt nu poate genera astfel de probleme de aplicare succesivă a două legi aparținând la categorii diferite.

Valoarea universală a aplicării succesive a legii regimului matrimonial şi a legii regimului succesoral a fost subliniată de literatura de drept internațional privat în contextul lichidării patrimoniului soților [18, p. 9 -10].

Astfel, s-a statuat asupra existenței a două faze în procesul lichidării patrimoniului conjugal, respectiv determinarea patrimoniului comun al soților şi a drepturilor soțului supraviețuitor (prima fază), determinarea bunurilor proprii ale lui *de cujus* şi cota – parte din comunitate cu privire la care soțul supraviețuitor nu poate emite nici o pretenție (a doua fază). Potrivit acestui sistem, pretențiile generate de regimul matrimonial constituie drepturi preexistente disoluției căsătoriei, iar pretențiile succesorale sunt simple expectative.

În acest sens, I. Micescu, interpretează dreptul eventual ca fiind un drept care nu este nici simplu, nici afectat de o modalitate, ci este un drept al căruia unul dintre elementele esențiale este în funcție de o eventualitate care dacă se întâmplă, dreptul ia ființă, iar dacă nu se întâmplă, dreptul nu ia ființă [12, p.19].

La fel, doctrinarul face o deosebire între un drept eventual şi un drept afectat de o condiție suspensivă. Respectiv, dreptul afectat de o condiție suspensivă este un drept care are toate elementele întrunite, care ar exista cu toată eficacitatea lui, dacă această existență nu ar fi suspendată de întâmplarea evenimentului viitor şi nesigur care se numeşte condiție suspensivă. Dreptul eventual nu ia naştere imediat, ființa lui juridică nu întruneşte cele trei elemente esențiale, fără de care el nu se poate considera că există, fiindcă unul din aceste elemente este afectat de o eventualitate care joacă rolul similar unei condiții suspensive.

Astfel, un drept afectat de o condiție, fie suspensivă, fie rezolutorie, este un drept şi are toate elementele esențiale existenței lui; un drept eventual este un drept la care unul dintre elementele esențiale existenței lui nu există încă [13, p. 108 - 110].

Subordonarea legii regimului matrimonial legii succesorale, proclamată de soluțiile jurisprudențiale franceze, s-a impus în contextul negării unui conflict de calificări în această materie.

Conflictul de calificări cu privire la situațiile de fapt ce pot fi subsumate fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral se prezintă sub diverse forme. De exemplu, conflictul de calificări se poate prezenta sub forma divergenței de calificare a facultății de alegere între beneficiul instituției *douaire* şi beneficiul instituției legatului testamentar.

Conform Titlului I şi II ale Codului civil francez, instituția *donației între soți* se atribuie regimului matrimonial al soților, aceştia având posibilitate de a face donații a bunurilor comune în baza unei convenții matrimoniale până a interveni relațiile succesorale, şi respectiv, instituția legatului testamentar se referă la regimul succesoral, obiect al căruia poate fi transmiterea către cel ce recepționează legatul (legatar) în proprietate, folosință sau cu un alt drept real a bunurilor care fac parte din patrimoniul succesoral [27].

Instanțele franceze nu au fost nevoite să determine natura juridică a situațiilor de fapt consacrate legislativ în conținutul şi legătura normei conflictuale din perspectiva regimului matrimonial, ci au extins aplicarea normei conflictuale în materia succesiunii imobiliare *(lex rei sitae)* regimului matrimonial, în care condiție bunurile succesorale şi matrimoniale se aflau în Franța. În acest fel, se poate afirma subordonarea legii regimului matrimonial legii succesorale.

Subordonarea legii succesorale legii regimului matrimonial constituie celălat curent jurisprudențial european în materia conflictului de calificări.

Operațiunea calificării situațiilor de fapt care prin natura lor aparțin regimului succesoral, ca fiind parte integrantă a regimului matrimonial se realizează condiționat.

Astfel, este necesar ca instituțiile juridice ce constituie consacrarea juridică a acelor situații de fapt să aibă ca obiect continuarea comunității de bunuri sau să fie o consecință imediată a acesteia [17].

Subordonarea legii succesorale regimului matrimonial a fost consacrată de instanțele germane într-o speță soluționată la 25 octombrie 1895. Două persoane s-au căsătorit în regimul comunității universale de bunuri, reglementat de legislația westphaliană. Ulterior încheierii căsătoriei, soții au dobândit bunuri imobile în Renania, unde era în vigoare codul napoleonian. La moartea soțului său, soția supraviețuitoare a ipotecat bunurile imobile din Renania, beneficiind de dispozițiile regimului matrimonial westphalian. Moştenitorii rezervatari au solicitat, în temeiul legii succesorale renaniene, anularea ipotecării. Acțiunea moștenitorilor rezervatari a fost respinsă din considerentul că atribuirea bunurilor imobile soției supraviețuitoare constituia un efect al legii regimului matrimonial, al cărei aplicabilitate este anterioară regimului succesoral.

În sistemul de drept român de drept internațional privat soluționarea conflictului de calificări cu privire la situațiile de fapt ce pot fi subsumate fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral, se realizează în conformitate cu principiul *lex fori*, reglementat de art. 3 din Legea nr. 105/1992 [30].

Raționamentul subordonării uneia sau alteia din cele două legi ce reglementează regimul matrimonial, respectiv regimul succesoral, este artificial chiar şi în ipoteza în care soțul supraviețuitor solicită recunoaşterea unor drepturi asupra unor bunuri dobândite în timpul căsătoriei.

Efectuarea operațiunii de calificare nu este prioritară din perspectiva delimitării nete între regimul matrimonial şi regimul succesoral, ci din perspectiva legii aplicabile raportului juridic cu element de extraneitate. Or, în sitemul de drept românesc, calificarea situațiilor de fapt se realizează în conformitate cu *lex fori*, identificarea categoriei „regim matrimonial" sau „regim succesoral" fiind ulterioară soluționării conflictului de calificări.

Soluționarea conflictului de calificări cu privire la aspecte ce nu pot fi subsumate nici unei instituții juridice a forului (de exemplu, instituția „douaire") nu se realizează ca efect al determinării clare între categoria „regim matrimonial" şi categoria „regim succesoral".

În această situație, suntem în prezența uneia dintre excepțiile de la principiul *lex fori*, respectiv calificarea instituțiilor juridice necunoscute legii forului. Operațiunea calificării instituției „douaire" se efectuează potrivit sistemului de drept căreia îi aparține, indiferent de distincțiile pe care le reglementează respectivul sistem de drept între categoria „regim matrimonial" şi categoria „regim succesoral".

Aceste distincții reprezintă o problemă de calificare secundară, ce excede sferei dreptului internațional privat. Numai conflictul de calificări primare constituie o problemă generală de drept internațional privat.

Potrivit doctrinarilor autohtoni, calificarea se face prin compararea instituției sau noțiunii de drept (or conceptului juridic) a legii materiale (care se află în conflict) cu categoria de legătură a normei conflictuale. În sens tehnic, este vorba de calificare doar atunci când este cerută aplicarea dreptului străin, când este de examinat chestiunea, sub care norma conflictuală cade o norma materială străină, adică, în care normă conflictuală specială trebuie încadrată o reglementare străină [6, p. 124].

Respectiv, la fel ca şi sistemul de drept român, legislația Republicii Moldova aplică la soluționarea conflictului de calificări în materia interesată pricipiul *lex fori*, conform căruia, în baza art.1577 alin. (1) al Codului civil, la determinarea legii aplicabile raporturilor de drept civil cu element de extraneitate, se va ține cont de calificarea conceptelor juridice efectuate conform dreptului Republicii Moldova, dacă legea şi tratatele internaționale la care Republica Modova este parte nu prevăd altfel.

Principiul *lex fori*, este regula, însă *lex causae*, excepție în cazul în care, conform art. 1577 alin. (2) al Codului civil RM, conceptele juridice care necesită calificare juridică nu sunt cunoscute dreptului Republicii Modova ori sunt cunoscute sub o altă denumire sau cu un alt conținut şi nu pot fi determinate prin interpretare conform dreptului Republicii Moldova, la calificarea lor juridică poate fi aplicat dreptul unui stat străin dacă astfel nu se limitează drepturile civile ori dacă nu se stabilesc măsuri de răspundere civilă.

Conform art. 1601 alin. (2) al Codului civil RM, apartenența bunurilor la categoria de bunuri mobile sau imobile, precum şi orice altă calificare juridică a bunurilor, se determină potrivit legii statului pe al cărui teritoriu se află bunurile.

Statutul bunului se aplică doar asupra bunului considerat în mod individual, ca un obiect izolat a circuitului civil. Apartinența unui bun la o universalitate, spre exemplu bunurilor soților, masa moştenitoare a unei persoane, se va supune unui alt drept determinat conform altor norme conflictuale. În cazul unei concurențe dintre statutul bunului şi statutul universalității, apare o problemă de calificare.

Calificarea juridică a bunurilor mobile sau imobile conform legii situării acestora constituie o derogare de la prevederea art.1577 a Codului civil al RM, care dispune aplicarea legii forului cu privire la calificare, deoarece constituie o excepție de la acest principiu, fiind interpretată restrictiv, în special la partea care ține de „orice altă calificare juridică a bunurilor".

Dreptul care reglementează statutul bunurilor se va aplica şi atunci, când statutul bunurilor soților şi statutul moştenirii stabilesc norme speciale cu privire la bunurile mobile şi imobile.

Un domeniu interesant al conflictului de calificări ar prezenta contractul de donație între soți, care este reglementat de dispozițiile art.937 alin. (1) al Codului civil român şi analizat ca o excepție de la principiul irevocabilității donațiilor [28].

Revocarea se poate realiza prin voința unilaterală a soțului donator, oricare ar fi forma de realizare a donației (act autentic, donație indirectă sau doar manual).

Potrivit doctrinei româneşti de drept civil, soțul donator (şi numai el personal, nu şi creditorii sau moştenitorii lui) are dretul de a revoca oricând, fie în timpul căsătoriei, fie după desfacerea prin divorț sau desființa-rea ori încetarea ei prin recăsătorirea soțului donatar de bună -credință, care nu a ştiut că soțul donator, declarat mort, este în viață şi chiar după decesul soțului donatar, împotriva moştenitorilor lui [4, p. 187].

Comparativ cu temeiurile menționate, potrivit art.835 alin. (1) al Codului civil moldovenesc, revocarea donației, inclusiv şi între soți, poate fi efectuată dacă donatarul a atentat la viața donatorului sau a unei rude apropiate a acestuia, dacă se face vinovat de o altă faptă ilicită față de donator sau față de o rudă apropiată a acestuia, situații care atestă o ingratitudine gravă, sau dacă refuză fără motive să acorde donatorului întreținerea datorată [24].

Donația între soți devine definitivă şi irevocabilă numai din momentul morții donatorului. Aceste donații sunt valabile, , chiar dacă se impune donatarului obligația de a plăti datoriile nedeterminate ale donatorului şi chiar dacă donatorul şi-a rezervat dreptul de a dispune de bunurile dăruite.

De asemenea, donațiile între soți nu se revocă de drept pentru survenință de copil. În tipul vieți(donatorului) nu este cazul a se aplica nici regulile privitoare la revocarea donației pentru neexecutarea sarcinii sau pentru ingratitudine; el poate revoca şi fără a invoca cauzele prevăzute de lege.

După moartea donatorului, când donația devine irevocabilă, moştenitorii acestuia pot cere revocarea pentru neexecutarea sarcinilor sau pentru ingratitudine, potrivit regulilor pentru aceste cauze legale de revocare.

Respectiv, conform legislației româneşti, rezultă că donația dintre soți derogă nu numai de la principiul irevocabilității donațiilor, în sensul că se poate stipula, la încheierea contractului, clauze incompatibile cu acest principiu, dar chiar şi de la forța obligatorie a oricărui contract, una dintre părți poate, prin voința sa unilaterală, să revoce donația.

Cât priveşte modul de revocare, el nu trebuie să îmbrace forma unei acțiuni în justiție şi poate fi atât expres, cât şi tacit, implicit, constând într-un act ulterior al donatorului din care rezultă voința acestuia de a revoca donația.

Este necesar să existe o identitate exactă între bunul care a format obiectul donației şi obiectul revocării.

Donațiile între soți, inclusiv darurile de nuntă, făcute de unul dintre soți sunt revocabile pentru ca soțul donator să poată revoca donațiile făcute înainte de încetarea, desființarea sau desfacerea căsătoriei şi când încetează influența pe care o avea unul dintre soți asupra celuilalt.

Pentru a asigura posibilitatea revocării unilaterale, legea română interzice, sub sancțiunea nulității absolute, donațiile mutuale, reciproce între soți făcute în acelaşi act şi donațiile deghizate sau făcute prin interpunere de persoane, chiar dacă nu aduc atingere rezervei succesorale, prezumându-se că sunt persoane interpuse, copiii soțului donatar dintr-o altă căsătorie (sau din afara căsătoriei ori adoptat numai de acesta) şi acele rude ale soțului donatar (rude în linie directă şi până la gradul IV inclusiv, pe linie colaterală) față de care, în ipoteza deschiderii succesiunii, deci a morții lor în momentul încheierii contractului de donație, el ar fi avut vocație succesorală legală concretă şi utilă.

Potrivit art. 832 lit. b) al Codului civil RM, este interzisă donația din partea soțului sau rudelor de până la gradul IV inclusiv, fără ca această regulă să se aplice în relațiile dintre rudele de până la gradul respectiv [24].

Soluționarea conflictului de calificări cu privire la contractul de donație între soți se impune cu necesitate în condițiile în care unul dintre sistemele de drept în prezență, susceptibile a fi aplicabile raportului juridic cu element de extraneitate, nu reglementează sau interzic încheierea unui astfel de contract. Analiza conflictului de calificări cu privire la contractul de donație între soți se va realiza având în vedere reglementarea actuală de drept civil moldovenesc.

Însă apare întrebarea dacă capacitatea unui soț de a încheia un astfel de contract cu celălalt soț constituie o problemă de regim succesoral sau o problemă de regim matrimonial?

Autorul Radu-Bogdan Bobei afirmă că, formularea unui răspuns la această întrebare, precum şi afirmarea unui punct de vedere propriu necesită o abordare de ordin istoric [4].

Nu de puține ori, instanțele franceze au fost nevoite să soluționeze litigii de drept internațional privat cu privire la contractele de donație ce aveau ca obiect imobile situate în Franța, încheiate între soți, cetățeni italieni.

În condițiile în care legea italiană interzicea încheierea contractelor de donație între soți, iar legea franceză reglementa un astfel de contract, dificultățile de calificare ce preexistau soluționării litigiului propriuzis, prin determinarea legii aplicabile, erau evidente.

Dacă facultatea soților de a face liberalități era calificată ca aprținând categoriei „regim succesoral”, norma conflictuală *lex rei sitae* trimitea la legea franceză, ce reglementa validitatea unei astfel de convenții.

Dimpotrivă, dacă aceeaşi facultate era calificată ca aparținând categoriei „regim matrimonial” norma conflictuală *lex patriae* trimitea la legea italiană, ce invalida contractul de donație între soți.

Întrucât soțul donator, cu intenție liberală, îşi micşora în mod actual şi irevocabil propriul patrimoniu, modificând activul masei succesorale, instanțele franceze au calificat facultatea soțului de a încheia contractul de donație cu celălalt soț ca aparținând categoriei „regim succesoral”.

Contractul de donație încheiat între soți poate avea ca obiect numai bunurile proprii ale soțului donator şi care devin astfel bunuri proprii ale şoțului donatar, dacă nu s-a stipulat intrarea lor în comunitate.

Obiectul contractului de donație încheiat de soțul donator poate avea ca obiect şi cota- parte ideală ce-i aparține din dreptul de proprietate asupra unui bun ce nu formează obiectul comunității sau dreptul asupra unei moşteniri deschise care este bun propriu al soțului moştenitor.

Instanța de judecată investită cu soluționarea unui litigiu de drept internațional privat trebuie să califice aspectele de fapt cu privire la validarea contractului între soți, ce constituie un element de extraneitate, ținând cont de următoarele elemente. Revocabilitatea donației între soți constituie o excepție de la principiul irevocabilității donațiilor.

Contractul de donație între soți, al cărui obiect a fost precizat mai sus, poate avea ca efect modificarea activului succesoral, dar nu numai în detrimentul pretențiilor soțului supraviețuitor.

În sens larg, legea aplicabilă condițiilor de fond ale contractului de donație este fie legea aleasă de părți, fie, în lipsa unei alegeri, legea națională a donatorului.

Conform art.103 din Legea română nr. 105/1992, în lipsa de lege convenită de părți, se aplică donației, legea națională a donatorului [30].

În condițiile în care normele conflictuale cu privire la statutul persoanei fizice au un caracter imperativ, părțile contractului de donație, în speță, soții, nu pot conveni ca o altă lege decât cea națională să fie aplicabilă capacității de a încheia respectivul contract.

Prin statut personal, sistemul Codului civil RM, prin art. 1587 alin. (1) şi Codului familiei RM, prin art. 155 alin. (1), reglementează starea civilă, capacitatea şi relațiile de familie. Totalitatea materiilor care țin de starea şi capacitatea persoanelor formează statutul personal, care este supus legii naționale.

Caracterul de permanență al statutului personal impune ca şi legea care-l guvernează să beneficieză de permanență. O persoană fizică rămâne aceeaşi oricâte frontiere ar trece, aşadar şi regimul juridic al statutului personal este acelaşi.

Astfel de relații işi găsesc fundamentul în doctrina pesonalității legilor, formulată de omul politic italian Pascuale Manicini, potrivit căreia, statul creează şi garantează indivudului o serie de drepturi inseparabile de personalitatea acestuia (libertatea personală, de exemplu), care sunt proprii persoanei chiar şi atunci când ea se află pe teritoriul altui stat. Chiar dacă ele nu corespund legilor statului în care se află persoana, drepturile garantate de legea proprie constituie o valoare indiscutabilă a personalității, fapt care îndreptățeşte persoana de a cere aplicarea legilor sale naționale raporturilor juridice la care ia parte [14, p. 48].

De aceea, legile care se referă în mod direct la persoane, cum sunt cele relative la stare şi capacitate, trebuie să cârmuiască statutul personal în permanență. Scopul legilor care cârmuiesc statutul personal nu poate fi atins decât dacă aceste legi se bucură de caracterul de permanență. Legea care cârmuieşte statutul personal, *lex personalis,* este concepută în mod diferit în sistemele de drept.

Astfel, unele adoptă, ca lege personală - legea țării al cărei cetățean este persoana fizică, aşadar legea națională (*lex patriae*), alte sisteme de drept - legea țării în care persoana îşi are domiciliul (*lex domicilii*).

Argumente deosebite por fi aduse în sprijinul fiecăreia dintre aceste două concepții. În favoarea legii domiciliului, ca lege personală, se aduc următoarele argumente:

a. fixarea voluntară a domiciliului într-o anumită țară implică o supunere voluntară la legile acelei țări;

b. domiciliul reprezintă centrul vieții juridice a unui individ, aşa cum este sediul pentru o persoană juridică; pare firesc ca persoana respectivă să fie supusă în mod permanent legii țării unde îşi are domiciliul;

c. domiciliul exclude diferența între naționali şi străini, din punct de vedere al ocrotirii lor;

d. securitatea creditului şi, în general, exigențele comerțului internațional sunt mai bine satisfăcute prin legea domiciliului, întrucât se întemeiază pe un element de fapt, domiciliul, mai uşor cunoscut decât cetățenia, o relație de drept, imaterială, care rezultă din împrejurări mai greu de cunoscut şi a căror probă este mult mai dificilă;

e. unitatea domiciliului este preferabilă cetățeniei în condițiile dreptului modern care permite dubla cetățenie;

f. tot astfel, unitatea domiciliului într-o familie se realizează mai uşor decât în cazul cetățeniei;

g. considerarea domiciliului ca element de legătură în dreptul internațional privat favorizează asimilarea străinilor şi evită intervenții ale statului al cărui cetățeni sunt aceştia, sub formă de jurisdicție grațioasă;

h. domiciliul se impune în cadrul acelor state pe teritoriul cărora se aplică mai multe sisteme juridice, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, etc..

Argumentele în favoarea legii naționale sunt următoarele:

a. cetățenia fiind o legătură politică între individ şi stat, ține de funcția suveranității de a fixa şi organiza condiția juridică a cetățenilor săi;

b. ocrotirea persoanelor fiind o datorie a statului, acesta trebuie să aibă şi mijloacele necesare pentru a asigura ocrotirea cetățenilor săi: or, dacă aceştia ar fi supuşi, în privința statutului personal, legii domiciliului, ar ieşi de sub posibilitățile de ocrotire ale statului ai cărui cetățeni sunt;

c. regulile care cârmuiesc raporturile juridice ce formează statutul personal sunt dictate de mediul, temperamentul, nevoile, obiceiurile persoanelor respective şi ele urmează a se aplica numai acestora, nu şi străinilor, pentru care nu au fost făcute;

d. unitatea statutului personal este o consecință a unității naționale;

e. caracterul permanent al statutului personal poate fi asigurat mai curând prin legea națională decât prin legea domiciliului, deoarece domiciliul poate fi schimbat prin voința omului, în timp ce cetățenia se schimbă prin acte ale autorităților publice, care nu depind numai de voința individului;

f. în acest mod, există mai multe garanții de stabilitate şi se evită frauda care ar fi posibilă prin schimbarea domiciliului;

g. domiciliul este cel puțin tot atât de greu de stabilit ca şi cetățenia, aşadar tot atât de greu de cunoscut ca şi aceasta, deoarece elementele care-l compun sau îl condiționează diferă de la un sistem de drept la altul, aşa încât una şi aceeaşi persoană poate, în raport cu o lege, să aibă domiciliul într-o țară şi în raport cu criteriile altei legislații, să fie domiciliat în altă țară sau chiar în două țări în acelaşi timp;

h. proba cetățeniei se face cu documente publice al căror forță probantă este indiscutabilă.

Uneori, calificarea capacității succesorale ca o condiție esențială pentru a putea moşteni consituie o excepție de la sitemul calificării *lex fori*, în sensul că este un caz de calificare legală.

Acesta este argumentul în favoarea susținerii punctului de vedere potrivit căruia dispozițiile art.1577 alin. (1) al Codului civil RM, prin raportare la dispozițiile art. 1587 alin. (1) al celuiaşi cod şi art. 155 alin. (1) al Codului familiei RM, sunt aplicabile în ceea ce priveşte calificarea facultății unuia dintre soți de a încheia contracte de donație cu celălalt soț ca aparținând categoriei „statut personal".

Opțiunea pentru o astfel de calificare poate fi susținută şi în ipoteza în care contractul de donație are ca obiect un imobil a cărui legislație aplicabilă poate reglementa sau nu validarea unui asemenea contract.

Analizarea validității contractului de donație presupune, în mod inevitabil, evidențierea existenței capacității de exercițiu reglementată de legea națională a acelei persoane.

În condițiile în care revocabilitatea donației între soți este tratată din perspectiva condițiilor de validitate (de fond şi de formă) în sistemul de drept intern, iar statutul personal al persoanei fizice este supus legii naționale a acesteia, după Francis Deak, este prezentă subsumarea capacității soțului de a încheia un contract de donație cu celălalt soț categoriei „statut personal" şi este în concordanță cu principiile de drept internațional privat intern [58, p. 120 - 140].

Aceleaşi idei sunt formulate de art. II al Convenției de la Washington privind forma testamentului internațional, în sensul ca pentru asigurarea liberății de voință a testatorului şi caracterul personal, unilateral şi irevocabil al dispozițiilor testamentare, legea nu permite ca două sau mai multe persoane să testeze prin acelaşi act una în favoarea celeilalte sau în favoarea unei a treia persoane [26].

Astfel de testamente, numite conjunctive, sunt interzise, pentru că pluralitatea de părți ar conferi testamentului caracter contractual şi, prin urmare, irevocabil prin voința unilaterală. Înseamnă că liberatea de voință a testatorului nu ar fi deplină nici la încheierea testamentului, nici la revocarea dispozițiilor pe care le cuprinde.

În practică, problema se pune mai ales în cazul soților şi denotă preocuparea lor de a sigura menținerea dispozițiilor testamentare mutuale şi corelative ori făcute în favoarea unei terțe persoane.

Or, acest scop în nici un caz nu poate fi atins. Sub nici o formă nu se pot lua măsuri care să garanteze menținerea (irevocabilitatea) dispozițiilor testamentare. Ele sunt, în esență, dispoziții revocabile până la ultima clipă a vieții, iar dacă testamentul este conjuctiv, intervine sancțiunea prevăzută de lege.

În literatura şi practica judecătorească s-a precizat că testamentul nu este conjunctiv dacă două sau mai multe persoane testează pe aceeaşi coală de hârtie, dacă actele de dispoziție sunt distincte, valabile în sine şi semnate separat, exprimând fiecare voința unei singure persoane.

Prin urmare, testamentul este conjunctiv numai dacă este, ca act juridic, o operă comună sau mai multe persoane, dispozițiile fiind contopite în acelaşi context. Dimpotrivă, dacă testamentele sunt separate (actele de dispoziție testamentară sunt separate), ele vor fi valabile, chiar dacă conțin dispoziții reciproce şi interdependente, inclusiv clauza că revocarea unui

testament atrage şi revocarea celuilalt, caz în care dispoziţiile dintr-un testament constituie motivul determinant al intenţiei liberale a celuilalt testator.

Reciprocitatea dispoziţiilor nu împiedică revocarea lor unilaterală, testamentele fiind separate. Este valabil şi testamentul unuia dintre soţi, chiar dacă a fost semnat şi de către celălalt soţ [9].

După cum vedem, dispunerea de către testator asupra unor bunuri prin testament sau prin alt mod, cu excepţia convenţiei matrimoniale, în favoarea soţului său, exclude subordonarea relaţiilor date regimului matrimonial al acestora.

La fel, cele mai frecvente conflicte de calificări au ca sursă distincţia între condiţiile de fond şi de formă ale actului juridic, pe de o parte, aspecte de drept substanţial şi de drept procesual, pe de altă parte.

Tipologia ce se realizează între condiţiile de fond şi de formă ale actului juridic al căsătoriei este susceptibilă a fi analizată din perspectiva instituţiei conflictului de calificări în dreptul internaţional privat.

Raţiunea practică a unei astfel de analize rezidă în faptul că în funcţie de subsumarea aspectelor de fapt noţiunii „condiţii de formă” sau „condiţii de fond” se soluţionează conflictul de calificări.

Potrivit art.155 al Codului familiei RM, forma şi modul de încheiere a căsătoriei pe teritoriul Republicii Moldova de către cetăţenii străini şi apatrizi sunt determinate de legislaţia Republicii Moldova. Cetăţenii străini, cu domiciliul în afara teritoriului Republicii Moldova, încheie căsătoria pe teritoriul Republicii Moldova conform legislaţiei Republicii Moldova dacă au dreptul la încheierea căsătoriei în conformitate cu legislaţia statului al cărui cetăţeni sunt. Condiţiile de încheiere a căsătoriei de către apatrizi pe teritoriul Republicii Moldova sunt determinate de legislaţia Republicii Moldova, ţinându-se cont de legislaţia statului în care aceştia îşi au domiciliul.

De asemenea, conform art.156 alin. (2) al Codului familiei RM, căsătoriile dintre cetăţenii Republicii Moldova şi căsătoriile dintre cetăţenii Republicii Moldova şi cetăţenii străini sau apatrizi încheiate în afara Republicii Moldova în conformitate cu legislaţia ţării în care a fost încheiată căsătoria sunt recunoscute în Republica Moldova doar în cazul dacă au fost respectate condiţiile art.11 şi 14 din prezentul cod, şi anume:

a. pentru încheierea căsătoriei este necesar consimţământul reciproc, neviciat, exprimat personal şi necondiţionat, al bărbatului şi a femeii care se căsătoresc, precum şi atingerea de către ei a vârstei matrimoniale. Persoanele care doresc să se căsătorească sunt obligate să se informeze reciproc despre starea sănătăţii lor;

b. vârsta matrimonială minimă este de 18 ani. Pentru motive temeinice, se poate încuviinţa încheierea căsătoriei cu reducerea vârstei matrimoniale, dar nu mai mult decât cu doi ani. Reducerea vârstei matrimoniale va fi încuviinţată de autoritatea administraţiei publice locale în a cărei rază teritorială îşi au domiciliul persoanele care doresc să se căsătorească, în baza cererii acestora şi acordului părinţilor minorului.

Întrucât regula consacrată în sistemul de drept moldovenesc de dispoziţiile art.1577 alin. (1) al Codului civil, sau ca exemplu, în sistemul de drept românesc de dispoziţiile art.3 din Legea nr. 105/1992 cu privire la reglementarea raporturilor de drept internaţional privat, şi de literatura franceză de drept internaţional privat este în sensul soluţionării conflictului de calificări în conformitate cu *lex fori,* analiza condiţiilor de fond şi de formă ale căsătoriei, precum şi a aspectelor de fapt ce se subminează acestora meritând a fi detaliate [19, p. 249 – 256].

Acest rol a avut importanţă la soluţionarea de către Curtea de Casaţie franceză, la 24 decembrie 1867, a unui conflict de calificări cu privire la imutabilitatea regimului matrimonial, în sensul subsumării aspectelor faptice ce împiedică modificarea unui astfel de regim condiţiilor de fond sau de formă ale convenţiei matrimoniale.

Principiul imutabilităţii este considerat retrograd, ceea ce a determiant înlocuirea acestuia cu principiul mutabilităţii regimului matrimonial. Esenţa pricipiului mutabilităţii constă în aceea că soţii au posibilitatea de a modifica regimul matrimonial atunci când interesele de familie o cer [20, p. 50 - 51].

Art. 30 al Codului familiei RM, prevede posibilitatea schimbării regimului matrimonial în timpul căsătoriei, fie pe cale convenţională (regula), fie pe cale judecătorească (excepţie), la cererea unuia dintre soţi.

Conform art.28 alin. (3) al Codului familiei RM, în orice moment, soţii pot schimba regimul matrimonial existent, ori de câte ori doresc, cu un alt regim matrimonial prin act autentic notarial, cu respectarea condiţiilor prevăzute pentru încheierea convenţiilor matrimoniale.

De asemenea, prin interpretarea art.21 al Codului familiei RM, instanţa, la cererea unuia dintre soţi, poate hotărî aplicarea regimului separaţiei de bunuri, atunci când celălalt soţ încheie acte care pun în pericol interesele patrimoniale ale familiei, în pofida faptului că legislaţia nu prevede expres această posibilitate.

Potrivit art.28 alin.(2) al Codului familiei RM, contractul matrimonial încheiat până la înregistrarea căsătoriei intră în vigoare la data înregistrării acesteia.

Spre deosebire de legislaţia naţională, imutabilitatea regimului matrimonial presupunea, în sistemul de drept francez, anterioritatea convenţiei matrimoniale faţă de încheierea căsătoriei.

Nerespectarea acestei succesiuni prin încheierea convenţiei matrimoniale ulterior încheierii căsătoriei era sancţionată cu nulitatea convenţiei matrimoniale.

Sistemul de drept spaniol nu prevedea necesitatea încheierii convenției matrimoniale anterior încheierii căsătoriei [29].

În condițiile în care doi cetățeni francezi se căsătoreau în Spania şi ulterior celebrării căsătoriei încheiau o convenție matrimonială, era valabilă aceasta din urmă?

Dacă imutabilitatea regimului matrimonial ar fi fost subsumată noțiunii „condiții de formă", valabilitatea convenției matrimoniale nu putea fi pusă la îndoială. Potrivit normei conflictuale *locus regit actum,* legea aplicabilă condițiilor de formă ale convenției matrimoniale era legea spaniolă, ce nu prevedea obligativitatea anteriorității încheierii convenției matrimoniale față de încheierea căsătoriei.

Dacă imutabilitatea regimului matrimonial ar fi fost subsumată noțiunii „condiții de fond", respectiva convenție matrimonială nu era valabilă. Potrivit normei conflictuale *lex patriae*, legea aplicabilă condițiilor de fond ale convenției matrimoniale era legea franceză, ce prevedea obligativitatea anteriorității încheierii convenției matrimoniale față de încheierea căsătoriei, sub sancțiunea nulității respectivei convenții.

Prealabil soluționării conflictului de legi, instanța franceză a soluționat conflictul de calificări prin subsumarea imutabilității noțiunii „condiții de formă" ale convenției matrimoniale.

Din cele descrise este evident faptul că eficacitatea soluționării conflictului de calificări depinde de corectitudinea determinării instanței competente în acest sens.

În materia succesorală, conform art.461 alin.(1) lit. h) al Codului de procedură civilă RM, de competența exclusivă a instanțelor judecătoreşti ale Republicii Moldova sunt procesele cu element de extraneitate în care ultimul domiciliu al celui decedat sau bunurile lui se află pe teritoriul Republicii Moldova [25].

Cât priveşte materia regimului matrimonial, conform art. 461 alin. (1) lit. g) al Codului de procedură civilă, competența exclusivă a instanțelor naționale se manifestă doar în cazul când ambii soți domiciliază în Republica Moldova, iar unul dintre ei este cetățean al Republicii Moldova sau apatrid, cu excepția bunurilor imobile aflate în străinătate.

Spre deosebire de litigiile ivite din regimul matrimonial al soților în țările europene sunt aplicate diferite reguli speciale la soluționarea litigiilor succesorale. Dificultăți suplimentare apar din cauza că în cadrul sistemelor de drept al multor state litigiile succesorale sunt soluționate prin proceduri speciale. Astfel de circumstanțe formează climat prielnic pentru alegerea de către reclamanți a instanțelor de judecată competente şi indirect a unei legi materiale competente mai convenabilă.

Cel mai des, în calitate de temei pentru determinarea competenței jurisdicționale internaționale este folosit punctul de legătură - utimul domiciliu al defunctului, care în majoritatea sistemelor de drept coincide cu locul deschiderii succesiunii, domiciliul pârâtului în cadrul unui litigiu civil şi locul aflării bunului – în special pentru bunurile imobile.

Corespunderea locului aflării forului cu cel al domiciliului defunctului este obiectivă şi conform regulii generale, coincide cu locul aflării patrimoniului defunctului, în orice caz al bunurilor mobile. Această regulă şi-a găsit aplicabilitate extinsă, în special, este folosită în Germania (în procesul civil), Danemarca, Finlanda, Irlanda, Italia (în afara procesului civil), Olanda, Portugalia, Suedia, la fel în Franța, Belgia şi Luxemburg.

De rând cu Republica Moldova, în multe țări, spre exemplu, Franța, Belgia şi Luxemburg, competența jurisdicțională după ultimul domiciliu al defunctului nu se răspândeşte asupra bunurilor imobile ce se află în străinătate. În astfel de cazuri, legea aplicabilă succesiunii se împarte în două categorii: cea aplicabilă bunurilor mobiliare după domiciliul defunctului, iar cea a bunurilor mobiliare după locul aflării acestora.

Respectiv, regulile competenței jurisdicționale internaționale, în astfel de materie, urmează caracterul dualist al normelor conflictuale.

Competența jurisdicțională privind moştenirea bunurilor imobile ține de forul unde acestea sunt aflate, fapt care are un avantaj prin hotărârea de către aceeaşi instanță a problemei dreptului succesoral şi a dreptului de proprietate, care priveşte acelaşi bun imobiliar.

Competența jurisdicțională a instanțelor din statele unde se află bunurile imobile este întâlnită în țările care utilizează sistemul universal al legii aplicabile succesiunii.

În Olanda, legea nouă intrată în vigoare la 01 ianuarie 2002, a recunoscut prin practica Curții Supreme a Olandei că, instanțele olandeze sunt competente în soluționarea litigiilor prin procedură specială, când defunctul, domiciliat în străinătate, a lăsat pentru cauză de moarte imobilul aflat în Olanda.

În Marea Britanie şi Scoția, aflarea pe teritoriul său a bunurilor imobile şi mobile face competente instanțele de judecată la numirea sau confirmarea executorului succesoral, care va fi împuternicit în partajul acestora.

Un alt for răspândit pe marginea cauzelor succesorale este cel al statului a cărui cetățenie o deține defunctul, punct de legătură ce concurează cu cel al domiciliului defunctului, fiind aplicabil în Italia, Austria şi Suedia, unde legea aplicabilă însăşi succesiunii, la fel, este cea a cetățeniei defunctului. În acest grup intră Finlanda şi Danemarca, însă, spre deosebire de celelate, legea aplicabilă succesiunii este cea a domiciliului defunctului.

La regulile specifice în determinarea competenței în cadrul cauzelor succesorale, mai sunt anexate şi normele generale, ca exemplu, forul domiciliului pârâtului, forul cetățeniei reclamantului (Franța) sau domiciliului acestuia (Belgia, Olanda), forul ales de către moştenitori sau ca excepție, forul nevoit, în scopul evitării refuzului în competență jurisdicțională.

Conform art.14 al Codului civil francez, cetățeanul străin, chiar dacă nu se află pe teritoriul Franței, poate fi citat în instanțele franceze pentru executarea obligațiunilor, încheiate de el în Franța cu un cetățean francez; acesta poate fi atras în instanțele de judecată franceze pe marginea obligațiunilor închieate în alt stat în privința unui cetățean francez [27].

Cât priveşte forul nevoit, este vorba despre situațiile de conflict negativ, când câteva instanțe competente refuză competența proprie în soluționarea litigiului. Forul nevoit *-for necessite* – reprezintă primirea unei retrimiteri în materie procesuală civilă, adică în competență jurisdicțională internațională.

Astfel de competențe multiple se reflectă negativ şi formează impedimente la organizarea de către defuncți sau testatori ai viitoarelor succesiunii legale şi testamentare.

Să ne imaginăm situația când cetățeanul Italiei, domiciliat în Olanda, deține bunuri imobiliare în Belgia, dar fiica sa a dobândit cetățenia Franței. În acest caz, competente conform legii persoanle vor fi: instanța olandeză – în privința întregii mase succesorale, intanța belgiană – în privința bunurilor imobiliare, instanța italiană – în privința patrimoniului succesoral şi instanța franceză, dacă fiica se va adresa – în privința moştenirii bunurilor mobiliare.

Dacă concomitent, examinarea cauzei succesorale este pornită de către câteva instanțe potențiale în acest sens, atunci regulile de legătură reciprocă ale proceselor duc în majoritatea cazurilor la recunoaşterea competenței instanței care prima a inițiat procesul litigios.

Însă regulile date nu sunt acceptate unanim (în special de către Belgia şi Spania), chiar şi dacă se admit, nu sunt obligatorii pentru instanțe, deoarece nu este evident ca prima instanța care a inițiat examinarea cauzei este cea mai acomodată pentru soluționarea litigiului.

De aceea, este binevenit ca la nivel european, regulile competenței jurisdicționale pe marginea cauzelor succesorale să fie armonizate şi centralizate, între utilizarea unor criterii unice la determinarea competenței, care poate fi numai domiciliul defunctului.

Însă, interdependența proprietății şi succesiunii asupra bunurilor imobiliare, face imposibilă excluderea competenței forului din statul aflării bunurilor.

Transmiterea dreptului de proprietate asupra bunurilor imobile este înscrisă în registre speciale, în dependență de sistemul de drept al fiecărui stat.

Registratorul poate fi prezent în cadrul procedurii de înregistrare doar cu dispunerea unor documente speciale, pe care organul competent sau persoana cu funcție de răspundere a statului străin nu sunt în stare să le prezinte.

Respectiv, ar fi benefică competența jurisdicțională a statului unde se află bunurile imobile, în situațiile când legea internă prevede competența la eliberarea documentelor necesare pentru înregistrarea, administrarea sau partajarea averii succesorale.

Competența instanței statului unde se află bunurile imobile poate fi limitată doar prin probleme ce privesc dreptul de proprietate al bunului imobil, dar nici într-un caz dreptul succesoral.

Astfel de decizie s-a inițiat de către Grupul European privind dreptul internațional privat în cadrul sesiunii din Heidelberg din septembrie 1993. Textul propus are următorul conținut:

„Art. 5 –

1. Competente în soluționarea litigiilor succesorale sunt instanțele sau autoritățile Statelor Contractante, pe teritoriul cărora defunctul a avut reşedința obişnuită la momentul decesului.

2. Dacă legea locului aflării patrimoniului cere pentru confirmarea statului moştenitorului perfectarea anumitor documente şi instanțele sau autoritățile statului, pe teritoriul căruia defunctul a avut reşedință obişnuită la momentul decesului, nu eliberează documente echivalente, atunci instanțele sau autoritățile Statelor Contractante, pe teritoriul cărora se află patrimoniul, vor fi competente în eliberarea acestor documente. La determinarea drepturilor succesorale, aceste instanțe sau autorități vor aplica legea, indicată de normele de drept internațional privat a statului unde defunctul a avut reşedința obişnuită la momentul decesului.

3. În cazul când legea statului unde se află patrimoniul cere participarea instanței sau autorității sale la întreprinderea măsurilor de administrare sau transmitere a acestui patrimoniu, instanțele sau autoritățile acestui stat sunt competente în vederea realizării acestor măsuri.

Art. 6 –

În cazul când defunctul nu a avut la momentul decesului reşedință obişnuită pe teritoriul Statelor Contractante, atunci competente vor fi instanțele sau autoritățile oricărui stat, legea cărora admite competența”[32].

Concluzionăm că, în sistemul moldovenesc de drept internațional privat, soluționarea conflictului de calificări cu privire la situațiile de fapt ce pot fi subsumate fie regimului matrimonial, fie regimului succesoral, se realizează în conformitate cu principiul calificării lex fori, reglementat de art. 1577 alin. (1) al Codului

civil RM, competență determinată în materie de regim matrimonial sau succesoral conform art. 461 alin. (1) lit. g) şi h) al Codului de procedură civilă RM.

Legislația națională nu dispune de prevederi care ar pune accente certe pe subordonarea exclusivă legii regimului matrimonial, legii succesorale sau invers, raporturi care mult depind de:

- ordinea statuării regimurilor patrimoniului soților;

- soluționarea conflictelor de calificări privind statutul bunurilor din proprietatea devălmaşă a soților sau care formează masa succsorală, fapt ce condiționează aplicarea sistemului de drept potrivit;

- conținutul şi legătura normei conflictuale ale cărei noțiuni formează obiectul unei calificări primare ca problemă generală de drept internațional privat.

Referințe bibliografice:

1. Ancel B., Lequette Y., Grands arrets de la jurisprudence de droit international prive: Sirey, Paris, 1987.
2. Bartin E. Principes de droit international prive selon de loi et la jurisprudence francaise. Vol. I: Ed. Domat - Montchrestein. Paris 1930 – 634 p.
3. Bartin E. Principes de droit international prive selon de loi et la jurisprudence francaise. Vol. II: Ed. Domat - Montchrestein. Paris 1932 – 522 p.
4. Bobei R. – B. Calificarea şi conflictul de calificări în dreptul inetrnațional privat. București: Editura All Beck 2005 - 501 p.
5. Cantacuzino M. B. Elementele Dreptului Civil. Ediție îngrijită de Gabriela Bucur şi Marian Florescu: Editura All Educational. Bucureşti. 1998 – 1077 p.
6. Chibac Gh., Băieşu A, Rotari Al., Efrim O. Drept civil, Contracte speciale. Volumul III. Ediția a II – a: Editura „Cartier juridic". - 674 p.
7. Deak Fr. Tratat de Drept Succesoral. Editura Actami: Bucureşti. 1999. – 607 p.
8. Despagnet Des conflits de lois relatifs a la qualification des rapports juridiques. Journal du droit international. Clunet. 1898. p. 253; Surville, Cours elementaire de droit international prive. Paris. 1925.
9. Fuerea A. Drept internațional privat. Ed. A II-a rev. Şi adăug. București: Ed. Universul juridic. 2005. – 431 p.
10. Jakotă M.V. Drept Internațional Privat: Editura Chemarea. Iaşi.1997 vol. I. – 290 p.
11. Lerenburg-Pigronniere P., Loussouarn Y. Droit international prive: Dalloz, 1966. – 610 p.
12. Macovei D. Drept Civil –Succesiuni: Editura Fundației „Chemarea". Iaşi. 1993. – 325 p.
13. Micescu I. Curs de drept civil. Succesiuni ab intestat. București. 1937 - p. XIX.
14. Mayer P. Droit international prive. Montchrestien. Gualina editeur. Paris. 1998. – 700 p.
15. Pillet A. Principes de droit international prive. Paris. 1903.- 860 p.
16. Raape L. Internationales Privatrecht. 1961. - 372 p.
17. Rigaux Fr. Droit internatinal prive, droit positif belge: Larcier editeur. 1997.- 260 p.
18. Roguin P. Traite de droit civil compare, le regime matrimonial . Paris. 1905. – 630 p.
19. Savatier R. Cours de droit international prive: Librairie Generale de droit et le jurisprudence. Paris. 1953. – 330 p.
20. Vasilescu P. Regimuri matrimoniale. Partea generală. București: Editura „Rosetti". 2003. – 358 p.
21. Vitta E. Corso di diritto internazionale privato e processuale. Roma. 1991. - 316 p.
22. Dictionnaire Encyclopedique: Editions Hachette. Paris. 2001.
23. La doctrine des qualifications et ses rapport avec le caractere national des regles du conflit de lois// Recueil des cours. Haga. 1930 – I, 565 p.
24. Codul Civil al Republicii Moldova nr.1107-XV din 6 iunie 2002, promulgat la 11.06.2006 prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 719 – III//Monitorul Oficial nr. 82 – 86/661 din 22.06.2006.
25. Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova nr.227-XV din 30 mai 2003, promulgat prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 1294 – III din 09.06.2003//Monitorul Oficial nr. 111 – 115/451 din 12.06.2003.
26. Convenția de la Washington din 26 octombrie 1973 privind legea uniformă asupra formei testamentului internațional elaborat sub egida UNIDROIT (Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului Privat). http://www.unidroit.org.
27. Codul civil francez din 1804, completat prin Legea nr. 97 – 987 din 28 octombrie 1997, publicat în Ediția „Code Civil", Paris: Daloz, 1999, Legea publicată de autorul A.N. Makarov, „Quellen des internationalen Privatrechts". Nationale Kodifikationen. Dritte Auflege. Tubingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1978. S. 107 – 111. http://www.rabenou.org/civil.html.
28. Codul Civil Român din 4 decembrie 1864, respectiv decretul la 26 noiembrie 1864, promulgat la 4 decembrie 1864, pus în aplicare la 1 decembrie 1865 cu ultimile modificări, până la 19 octombrie 1999, http://legal.dntis.ro/codcivil/index - civil.html.
29. Cod civil al Spaniei din 25 iulie 1889, publicat în Revista „Colecction Codigos Basicos. Codigo civil. 10 edicion. Concordancias y Notas a cargo de Francisco Javier FERNANDEZ URZAINQUI, Magistrado. Aranzadi Editorial, Madrid, 1997", „Revue critique de droit international prive", 1976, nr. 2, p. 397 - 423 http://civil.udg.es/mormacivil/estatal/cc/tprel.htm, http://vlex.com.
30. Legea română nr. 105 din 22 septembrie 1992 „Cu privire la reglementarea raporturilor de drept internațional privat"//Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 245.
31. Legea cadru la Codul civil al Germaniei din 18 august 1896, în vigoare din 01 septembrie 1986, publicat în Revista „Rebels Zeitschrift fur auslandishes und internationales Privattrechts", 1986. nr. 3 – 4, s. 663 – 688, „Revue critique de droit international prive", 1987, nr. 1, p. 170 - 197".
32. http://www.droit.unmontreal.ca, consulat la 26.05.2009.

Copyright©Igor ŞEREMET, 2009.